

אשר עגם

לע"נ סבי ר' אשר ב"ר משה ז"ל, החייל יעקב בן יצחק הי"ד

הרב אברהם מרדכי בן הרב משה דוד הי"ד

ואשתו רייצא בת הרב שלום הי"ד

קרינצה בת הרב משה דוד הי"ד

וילדיה: אריה, נתן, שרה ובלומה - הי"ד

צער בעלי חיים / לב-לג.

תוכן

א. המשמעות של 'צער בעלי חיים דאורייתא'

1. מצווה חיובית

2. שיקול לפרש פסוקים אחרת

3. מצווה קיומית

ב. המקור לצער בעלי חיים דאורייתא

א. המשמעות של 'צער בעלי חיים דאורייתא'

הסוגיא דנה האם צער בעלי חיים מדאורייתא או לא מדאורייתא. ויש להבין מה משמעות המושג 'צער בע"ח דאורייתא': האם המשמעות היא שיש מצווה חיובית לסייע לבע"ח, או שאמנם אין מצווה חיובית אבל מי שמקיים מצווה זו מקיים עשה (מצווה קיומית), או שזו לא מצווה כלל אלא שיקול כיצד לפרש פסוקים אחרת.

1. מצווה חיובית

הגמרא מביאה מחלוקת בין ת"ק לר' יוסי הגלילי, האם מצות פריקה קיימת במקרה שהמשאוי כבד יותר ממה שהחמור מסוגל לשאת. ורצתה הגמ' להוכיח מדעת ת"ק, שהמצווה קיימת גם במקרה זה, שצער בע"ח דאורייתא.

ובהסבר ההוכחה נחלקו הראשונים:

התוס' (לב: ד"ה מכלל) סובר, שדעת ת"ק היא שאין מצות פריקה וכל החיוב הוא משום צער בע"ח ומוכח מכאן שצער בע"ח דאורייתא משום שאם היה מדרבנן לא היה חיוב לסייעו. ועולה מדעת התוספות שהמשמעות של 'צער בע"ח דאורייתא' היא שיש מצווה בקום עשה לסייע לבעלי חיים.

כך גם נראה מדברי **המרדכי** (סימן רסג) שסובר שאין פטור במצות פריקה בזקן ואינה לפי כבודו משום שמ"מ חייב מצד צער בע"ח ובוזה לא שייך הפטור בזקן ואינה לפי כבודו¹.

¹ וראה לקמן בדברי האבן האול שהסביר שצער בע"ח היא מצווה קיומית והוכיח זאת מכך שצער בע"ח נדחה מחמת כל אמתלא. ע"ש. וא"כ מדברי המרדכי שחולק ע"ז נראה שסובר שצער בע"ח הוא מצווה חיובית.

2. שיקול לפרש פסוקים אחרת

לעומת זאת, הריטב"א (שם ד"ה תדע) דייק מרש"י אחרת מדעת התוספות. וז"ל:

"נראה מלשון רש"י ז"ל, דמשום צער בע"ח מדאורייתא כהלכה למשה מסיני לא דרשינן 'משאונ' הראוי לו', ואמרינן ד'משאונ' כל משא שעליו משמע'. הא אילו אמרי דצער בע"ח לאו דאורייתא הוה ליה למדרש 'משאו' - הראוי לו' דהכי משמע לישנא טפי, אבל השתא דחקינן לישנא קצת כדי לא לסתור ההלכה דצער בע"ח דאורייתא".

ונראה, שהריטב"א חולק בנקודה זו על תוספות, וסובר שצער בע"ח לא יכול להיות מצווה חיובית, אלא הוא שיקול לפרש פסוקים אחרת מהפשט.

ומצינו מקום נוסף שהלך בו הריטב"א לשיטתו: הגמרא בהמשך אומרת שאם צער בע"ח דאורייתא מובן שצריך לטפל בבהמת גוי כבהמת ישראל. וכתב על זה הריטב"א, וז"ל: "ואם תאמר, אפילו לדין היכי ניחא, דהא אחיך כתיב", ומוכח מקושיתו שצער בע"ח לא יכול להיות מצווה חיובית ולכן אם אין מצוות פריקה לא יכולה להיות סיבת חיוב אחרת. ואף בתרוץ לא חזר בו מהנחה זו ופירש שצער בע"ח גורם שלא נלמד מטעינה לפריקה, אבל לא יכול ליצור חיוב בפני עצמו.

3. מצווה קיומית

בשיטת הרמב"ם מצאנו סתירות רבות:

לגבי חובת פריקה ביתר על משאו, פסק הרמב"ם (הלכות רוצח ושמירת הנפש יג, א) שיש חובה לפרוק גם במקרה זה, כדעת ת"ק שחולק על ר' יוסי הגלילי.

ובסוגיתנו הובא באופן פשוט להסביר שת"ק ור' יוסי הגלילי חולקים האם צער בע"ח דאורייתא או לאו דאורייתא, ודעת ת"ק היא שצער בע"ח דאורייתא. וא"כ יוצא שהרמב"ם סובר שצער בע"ח דאורייתא.

כמו-כן פסק הרמב"ם (שם הלכה יג) שיש להעדיף את מצוות פריקה על פני מצוות טעינה משום צער בעלי חיים. וגם מכאן עולה שסובר שצער בע"ח דאורייתא.

בנוסף לכך פסק הרמב"ם (שבת כה, כו) שבהמה שנפלה לאמת המים ואין אפשרות לפרנסה יכול להניח כרים וכסתות על-מנת שהבהמה תעלה מאמת המים אע"פ שיש בדבר איסור דרבנן של 'מבטל כלי מהיכנו', והגמרא (שבת קכח.) תולה היתר זה בכך שצער בע"ח דאורייתא. וגם מכאן מוכח שהרמב"ם סובר שצער בע"ח דאורייתא.

לעומת זאת, פוסק הרמב"ם (הלכות רוצח ושמירת הנפש שם הלכה ח) שבמקרה שבעלי הבהמה לא רוצה לפרוק פטור לגמרי ממצוות פריקה ומשמע שלא חייב אף בשכר, ובסוגייתנו מוכח שדין זה נכון דווקא לסוברים שצער בע"ח דרבנן.

וכן הרמב"ם פסק (שם הלכה ט) שאין מצווה לפרוק בבהמת גוי, אא"כ החמר היה ישראל ואז יש לפרוק משום צער של ישראל, ומשמע גם מכאן שסובר הרמב"ם שצער בע"ח דרבנן.

ויעויין בכסף משנה שם שכתב להסביר שהפטור הנ"ל בבהמת גוי נאמר רק לגבי מצוות טעינה אבל בפריקה חייב משום צער בע"ח. אבל מפשט ההלכה לא נראה כך וצ"ע. וכן עדיין קשה הסתירה מהלכה ח.

ויעויין בביאור הגר"א (חוו"מ סימן ערב ס"ק יא) שמסביר בדעת הרמב"ם שצער בע"ח דרבנן. ונשאר בקושיא ממה שמוכח מפסק הרמב"ם בהלכות שבת, שצער בע"ח דאורייתא.

וכתב האבן האזל להסביר את הרמב"ם כך :

"ונראה בדעת הרמב"ם, דמזה דאמר בסוף הסוגיא דריה"ג אית ליה טעינה בשכר נאמר להיפוך ממה שכתב הרמב"ן², ובצד זה כמו שכתב דנדחה הסוגיא דלעיל, אבל לא שנדחו דברי רבא דאמר 'מדברי שניהם נלמד צער בע"ח דאורייתא'... אלא הסוגיא שאח"כ דהוא רק שקלא וטריא, דסבר דאי צער בע"ח דאורייתא ע"כ אינו כריה"ג דמשאו שאינו יכול לעמוד בו פטור... דע"כ חייב משום צער בע"ח. אבל מזה דאמר בסוף הסוגיא דריה"ג נמי סבר טעינה בשכר, וכיון דאמר רבא דטעמא דרבנן דטעינה בשכר הוא משום ק"ו דצער בע"ח דאורייתא – מוכח ע"כ דטעמא דצער בע"ח לחוד לא סגי לחייב בפריקה היכי דליכא חיוב פריקה מצד היזק הבעלים.

ובטעמא דמילתא נראה לפי מה שכתב הנימוקי יוסף בשם הר"ן... דכיון דצער בע"ח הותר לתשמישן של בני אדם כ"ש לכבודם בשב ואל תעשה, דגדול כבוד בריות... ולכן לא תוכל מצות צער בע"ח להיות מצווה חיובית, ועיקר דין צער בע"ח דאורייתא הוא דאסור לצער אותם ואם אינו מתעצל ומצילו איכא מצווה, אבל אי אפשר שתהיה מצווה חיובית כיון שרצונו וטרחו הוא יותר חשוב מצערם של בע"ח, אלא דכיון דעכ"פ כשהוא מצילן מצער ולא איכפת ליה בטורח עושה מצווה דאורייתא לכן דוחה איסור דרבנן וכן שפיר איכא ק"ו... אבל היכי שאינו מחויב מצד היזק לישראל ליכא חיוב משום צער בעלי חיים³.

כלומר, לפי אבן האזל, ההו"א והמסקנה בסוגיא תלויות בשאלה מהי המשמעות של צער בע"ח דאורייתא :

ההו"א סברה (כתוספות) שהמשמעות של צער בע"ח דאורייתא היא שיש מצווה חיובית, ולכן סברה ההו"א בדעת ר' יוסי הגלילי שפוטר מפריקה במקרים מסוימים שלא יתכן שסובר שצער בע"ח דאורייתא, שהרי אם היה סובר כך היה לו לחייב משום צער בע"ח.

ולמסקנה הוכח, שגם ר' יוסי הגלילי סובר שצער בע"ח דאורייתא, ולכן סברה המסקנה שהמשמעות של צער בע"ח דאורייתא היא שמי שמסייע לבע"ח עושה מצווה אך אין חיוב בדבר (מצווה קיומית) ומחלוקתם של ר' יוסי הגלילי ורבנן היא בדרשת הפסוקים, ובזה הלכה כרבנן.

ויש להדגיש, שמדברי האבן האזל עולה שהרמב"ם חולק על תוספות שסוברים שלמ"ד צער בע"ח דאורייתא היא מצווה בקום עשה - וסובר שצער בע"ח אמנם הוא מצווה אך לא מצווה בקום עשה.

כמו"כ נראה שהרמב"ם לא סובר כריטב"א, משום שלפי הריטב"א גם אם צער בע"ח הוא לא מצווה מ"מ הוא שיקול לפרש את הפסוק אחרת, וממילא ר' יוסי הגלילי (שדורש "משאו הראוי לו") לא יוכל לסבור שצער בע"ח דאורייתא.

² הסבר: רבנן סוברים שפריקה בחינם, ולומדים זאת מכך שהפסוק בפריקה מיותר משום שאפשר ללמוד פריקה בק"ו מטעינה: הואיל ויש חובה לטעון אע"פ שאין בזה צער בע"ח, כ"ש שיש חובה לפרוק. ואומר רבא שמרבנן מוכח שצער בע"ח דאורייתא, ובהמשך (לג.) אומרת הגמרא שגם ר' יוסי הגלילי, שסובר שצער בע"ח לאו דאורייתא, סובר שפריקה בחינם. ומקשה הרמב"ן שלפי רבא לא מובן מהיכן למד ר' יוסי הגלילי שפריקה בחינם והרי אין לו את סברת הק"ו. והסביר הרמב"ן מכח קושייתו שדברי רבא נדחו ואין להוכיח מרבנן שצער בע"ח דאורייתא, והק"ו נלמד מסברא אחרת.

³ ובסוף דבריו מסביר את פשט הסוגיא, שגם ר' יוסי הגלילי סובר שצער בע"ח דאורייתא ומחלוקתם של ר' יוסי הגלילי ורבנן היא כיצד לדרוש את הפסוקים ובזה הלכה כרבנן.

אלא לפי הרמב"ם מדובר בהגדרה שלישית: מצוות עשה קיומית, דהיינו מצווה שאין חיוב לעשותה אך מי שעושה אותה מקבל שכר⁴.

ב. המקור לצער בעלי חיים דאורייתא

יש לברר למייד צער בע"ח דאורייתא, מה המקור לכך מהתורה. ויש לבחון את הדברים לאור השיטות השונות דלעיל.

הריטב"א כתב, כמובא לעיל, שהמקור לכך שצער בע"ח דאורייתא הוא מהלכה למשה מסיני.

השטמ"ק בשם הראב"ד סובר שהמקור לצער בע"ח מהתורה הוא מאיסור לא תחסום שור בדישו, שמאיסור זה רואים שהתורה חסה על צערם של בעלי החיים. ואע"פ שקי"ל שלא דורשים טעמא דקרא, כתב **התוספות רא"ש** (צ. ד"ה הייתה אוכלת) שלגבי מצווה כמו "לא תחסום שור בדישו" אפשר לדרוש טעמא דקרא, הואיל ופשוט שהטעם הוא משום צער בע"ח. ועיין שם בתוספות רא"ש.

ומדברי הראשונים הנ"ל עולה שצער בע"ח לא מגדיר את מצוות פריקה אלא הוא דבר נוסף לה.

ובשו"ת **יחיה דעת** (ח"ה סי' סד) כתב, שהואיל ומדברי הרמב"ם נראה שצער בע"ח לאו דאורייתא יש חיוב לעזור מדין פריקה גם לבעל רכב שרכבו שהתקלקל. ומשמע מדבריו שלמ"ד צער בע"ח דאורייתא לא יהיה חיוב מדין פריקה לעזור לבעל רכב שרכבו התקלקל, משום שלא שייך בזה צער בע"ח.

ונראה שסובר שלמ"ד צער בע"ח דאורייתא טעם זה מגדיר את מצות פריקה. וכאמור, הראשונים דלעיל לא סוברים כך.

ואולם **רש"י** שבת (קכח: ד"ה צער בע"ח דאורייתא) כותב כך:

"צער בע"ח דאורייתא. שנאמר 'עזוב תעזוב עמו' ואיכא מאן דדריש טעמא דקרא משום צער בע"ח, באלו מציאות".

ומשמע מדבריו, שצער בע"ח אכן מגדיר את מצות פריקה. אך קשה להסביר את רש"י כפשוטו משום שקי"ל שלא דורשים טעמא דקרא.

ומסתבר לומר שדברי רש"י בשבת הם לשיטת ר' שמעון שסובר בסוגייתנו כת"ק, ור"ש סובר שיש לדרוש טעמא דקרא.

ואמנם **הר"ן והריטב"א** בשבת שם כתבו שהמקור לכך שצער בע"ח דאורייתא הוא ממצות פריקה. ובדעת הריטב"א הדבר קשה, שהרי בסוגייתנו כתב במפורש שהמקור לצער בע"ח דאורייתא הוא מהלכה למשה מסיני, כאמור לעיל.

ויותר נראה להסביר את הריטב"א וגם את הר"ן, שצער בע"ח דאורייתא בא לידי בטוי במצות פריקה, אבל המקור לכך שצער בע"ח דאורייתא הוא קודם למצות פריקה⁵. וצ"ע בדברי היחיה דעת⁶.

⁴ ועי' **במנחת אברהם** (ח"א עמ' שעג), שחלק על הגדרת מצווה כ"מצווה קיומית". וע"ע בספר **נחלת יעקב** (להרב יעקב זיסברג, ח"א עמ' 280-281) ואכמ"ל.

⁵ ועי' **בשו"ת חתם סופר** (ח"ז סי' יח) מובא **בחידושי החת"ס השלם** למסכת שבת (קכח:).

⁶ אודה למי שימצא מקור מפורש לכך שצער בע"ח קובע את גדריה של מצות פריקה. וע"ע בעניין זה בספר **ווי העמודים על הסמ"ק** (מצווה נד).